

A VÖLGYSÉGI KISGAZDÁK TÁJFAJTA TEHENEINEK NEVEI 1930 ÉS 1945 KÖZÖTT

A magyar szarvasmarhanevek kérdéséről legutóbb IMPLÓM JÓZSEF értekezett (MNY. LXXIV, 122—6, 252—5, 382—3). A névadás indítékai alapján csoportosított történeti adatok után a Békésvármegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület 1938. évi kiállítási katalógusának (145 tehénnev) névtani értékelését adta. Most az ország más részéről, egy kifejezetten szarvasmarhatenyésztő tájörzet tehénneveinek bemutatását és elemzését adom közre ugyanabból az időszakból.

A Tolna megyei Völgységben alakult ki a hazai hegyitarka (korábban: pirostarka, magyartarka) tájfajtánk egyike: a bonyhádi tájfajta. (Vö.: GAÁL LÁSZLÓ: A szimentáli fajta egy évszázada Magyarországon. 1850—1950. AgrtSzle. XV, 51—68.) Ezt a vidéket 1946-ig túlnyomórészt németajkú lakosság lakta, akiket köznyelvünk sváboknak nevezett. (Vö.: BELLÉR BÉLA, Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Bp., 1975. 8—9.) A sváb kisgazdaságok már korán megindultak az agrárkapitalista fejlődés útján. (Vö.: ARATÓ ENDRE: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. = A magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei. Bp., 1975. 64; VÖRÖS ANTAL és FÜR LAJOS, A magyar mezőgazdaság a XIX—XX. században. 1849—1949. AgrtTan. IV, 122, 235 stb.) Értékrendjük kedvezett a racionális gazdasági tevékenységnek. (Vö.: ANDRÁSFALVY BERTALAN: Hagyomány és alkalmazkodás a baranyai német és magyar falvakban. = Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században. I. Faluk. Szolnok, 1974. 141—8.) Két-három emberöltőnként gyorsan igazodtak az intenzív ágazatok váltásához: dohánytermesztés, szántóföldi takarmánytermesztés, szőlő- és borgazdaság, selyemhernyótenyésztés (kiegészítő gazdaságként), hidegvérű lótenyésztés, végül a filoxera utáni útkeresésként a szarvasmarhatenyésztésre való átállás, tenyészállatelőállítás, tejgazdaság stb.

Mielőtt szarvasmarhatenyésztésükről néhány névtani adatot közlünk, röviden összefoglalom a tájfajta keletkezésének történetét. Erre azért van szükség, mert részben magyarázza a névadási sajátosságokat.

A török után gyér lakossággal bíró tolna-baranyai tájat a délszlávok (rácok) és a magyarok után a Németország legkülönbözőbb vidé-

keiről toborzott lakosság kezdte benépesíteni. Bár a telepítési szerződések kedvezőbbek voltak, mint a hazai jobbágyságé, három generációnak kellett itt élnie, hogy gazdasági fölemelkedésük nyilvánvalóvá váljék. A telepítések Tevelen kezdődtek 1712-ben, majd az 1720-30-as években folytatódtak. Újabb telepítési hullámra az 1770-es években került sor. (Vö.: WEIDLEIN JÁNOS, A tolnamegyei német telepítések. Pécs, 1937.; SCHMIDT JÁNOS, Német telepesek bevándorlása Hessenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. század első felében. Győr, 1939.) A tutajjal és hajóval Tolna kikötőjébe érkező németek ingóságokat és egy-két állatot is hoztak magukkal, de a telepesek állattal történő ellátását inkább hazai kereskedők végezték. (Vö.: SZILÁGYI MIHÁLY: Tolna megye népességi viszonyai. 1710—1720. Kézirat. Szekszárd, 1978. — Közölni kezdte a Neue Zeitung 1980 áprilisától „Ansiedlung der Deutschen in Tevel” címen.) Ekkor még itt éltek a szerbek is, kik a vidék benépesítését már a török hódoltság alatt megkezdték. Nekik is volt állattartásuk, s nyilvánvaló kapcsolatuk a déli országrészekkel. Így az 1700-as évek első felében a Völgyesség állatállománya a magyar, német és szerb fajták szerencsés találkozásával rendkívüli fajtakeveredést hozott létre. (Vö.: GAÁL LÁSZLÓ: A magyar állattenyésztés múltja. Bp., 1966. 399; UŐ.: Személetek az állattenyésztésben. Bp., 1974. 58.) A szakirodalomban hosszú ideig tartotta magát az a nézet, hogy a tájfajta első egyedeit az első telepesek hozták magukkal. Legutóbb ANDRÁSFALVY BERTALAN érzékeltette ennek tarthatatlanságát (Nyugat-baranyai német telepesek történeti-néprajzi kérdései a levéltári források tükrében. = A Baranya megyei Levéltár Évkönyve. 1978. Pécs, 1979. 335—46.)

Az 1700-as évek marhatartásában a földesúri gazdaságok jártak elől. Az első adatok a „csirászatokról” szólnak, majd a század második felében megjelennek a „svájcerájok”. Ezek egyike a Bonyhád melletti Schweitzer-Hof volt. (Vö.: SOLYMÁR IMRE: „Svájcerájok” Tolna-Baranyában. Szövhír. XVI, 12. sz. 7.) A magyarországi német jobbágyok és zsellérek gazdasági tevékenységének középpontjában az első száz évben a dohány és a szőlő állott. Még az 1700-as évek végén is a tolnai magyarokat mondják a jeles marhatartóknak, s csak egy-egy sváb falunál érezhető az érdeklődés a „táji szakosodás”, a marhatenyésztés iránt, így Kisdorogon s néhány hegyháti faluban. (MOLDOVÁNYI JÓZSEF: Tolna vármegyének geographiai, statistikai és topogra-

phiai esmértetése. TudGyűjt. 1824. X. sz. 40—83; STRÁZSAY JÁNOS: Baranya Vármegyének topographikai Leirása. TudGyűjt. 1823. III. sz. 52—4, 59—60.) Ugyanez áll még a XIX. század közepén is. (GALGÓCZI KÁROLY, Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mező gazdasági statisticája. Pest, 1855. 322—3.) Kétségtelen azonban, hogy ez idő alatt is tartott az az ösztönös tenyészkiválasztás, amely a hármas hasznosításban (tej, hús, igaerő) jelesebb egyedek utódait hagyta meg. Eközben az említett földesúri tejtermelő tehenészetek csődöt mondtak, sorra szűntek meg a Schweitzerei-ok. A gyapjúkonjunktúra más irányba vitte az uradalmi gazdálkodást. A svájci tehenek és bikák egyes egyedei — bizonyíthatóan — parasztgazdaságok kezére kerültek.

Egy tájfajta kitenyésztése, s általában a tejgazdaság föllendülése föltételezi a tej vagy hús jellegű árutermelés föllendülését. Az áruforgalmat lebonyolító és a városias jellegű fogyasztó népességet a tolnai zsidóság biztosította, elsősorban Bonyhádon és Hőgyészen. (Vö.: SZILÁGYI MIHÁLY: A bonyhádi zsidó kereskedelem kialakulása a XVIII. század derekán. = Magyar Izraeliták Országos Képviselője. Évkönyve 1973/74. Szerk. SCHEIBER SÁNDOR. 263—82; Uő.: A bonyhádi kereskedők. = Bonyhád a 18—20. században. Szerk. KOLTA LÁSZLÓ. Szekszárd, 1975. 61—116.) KIRÁLY ISTVÁN a svábok étrendi szokásait (tejes ételek, túró, sajt stb. kedvelése) is meghatározónak tartja (A bonyhádi tájfajta kialakulása. AgrtSzle. VII, 550—67).

A fejlődés egy újabb fázisa a jobbágyfölszabadtatás utáni fél évszázadra esik. A tőkés mezőgazdasági üzemek, önkezelésű gazdaságok ismét a szarvasmarhatenyésztés felé fordultak. Az uradalmak tiszta vérben tenyésztett nyugati fajta állományokat hoztak létre. A kisgazdaságokban maradt a már kialakult pirostarka állomány, melyhez nyugati (általában szimentáli) bikákat importáltak. A Dörtyök révén először 1852-ben Kisdorogra, majd Tevelre, Závodra stb. kerültek ilyenek (VÖRÖS ANTAL: A tejgazdaságok kialakulása a Dunántúlon, 1880—1895. AgrtSzle. VII, 471—93). Az 1870-es évektől a hazai állatkereskedők már úgy ismerik a vidéket, mint ahonnan jeles tenyészállatok szerezhetők be. A tervszerű tenyésztői munka irányítását az 1870-ben alakult Tolnamegyei Gazdasági Egyesület kezdte meg. Munkájukat néhány évtized után siker koronázta. A kistenyésztőktől összeválogatott tehenek az 1890. évi bécsi kiállításon első díjat nyertek, s ezzel az állomány mint „bonyhádi tájfajta” országosan ismertté vált. (Vö. az Egyesület 1890. évi Évkönyvének és a tájfajtaival foglalkozó irodalomnak adatait.)

A tájfajta keletkezésének története magyarázza, miért jellemző a mindvégig németajkú, illetőleg kettős nyelvhasználatú lakosságra a tehéneknek magyar nevekkal való megnevezése. Ez már a múlt század végén is föltűnő volt, s az egyik Baranyáról készült monografikus feldolgozás a Völgységgel szomszédos Hegyhát svábságáról ezt írja: "... Állatjainak a német is magyar nevet ad. A lova ép úgy Büszke, Tündér, az ökre ép úgy Szilaj, Bimbó, a tehene ép úgy Csákó, Czifra, mint a magyaré..." (Baranya múltja és jelenje. I. Szerk. VÁRADY FERENC. Pécs, 1897. 260). A bemutatásra kerülő névtani adatok a két világháború közötti időszakból valók. Az 1920-as években ugyanis a Tolnamegyei Gazdasági Egyesület, majd a Tolnamegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület létrehozta a tejellenőrzést, és megkezdte a törzskönyvező munkát. Legelőször a kisdorogi tejellenőrző körzet alakult meg (1923. március 1-én) 65 kiskazda 102 és Dőry László földbirtokos 24 tehenével. A tejellenőrzés a következő években kiterjedt a Völgység legtöbb falujára, majd a megye több településére. Az 1934-es adatok szerint a völgységi járás (ma bonyhádi járás) útj falujában 207 gazdánál 417 tehén állott törzskönyvezés és folyamatos tejellenőrzés alatt. Az 1932-től 1944-ig vezetett kisdorogi „Tehén törzskönyv” fönmaradt. Eszerint 348 tehennek 76 különböző nevet adtak. (Egy névre 4,58 elnevezés jutott.) A nevek gyakorisági sorrendje a következő.

1. Cifra	48	24-43. Cédrus	2	Brigitta	Treszka
2-3. Dáma	30	Dajka		Cirmos	Vadas
Vilma		Ibolya		Cimer	Verona
4. Lencsi	23	Ilka		Citrom	Vilmos
5-6. Manci	17	Janka		Dalos	Vörös
Piros		Joli		Fehér	Zinga
7-8. Plimi	16	Juli		Gyamánt (!)	Zsemlye
Szegfü		Kati		Gyapár (!)	
9. Viola	13	Kesi		Hanka	
10. Narancs	10	Marcsa		Hilda	
11. Gyöngyös	7	Muki		Húszár	
12. Tulipán	6	Roza		Jenke	
13-16. Böske	5	Rozi		Julcsa	
Lenke		Róza		Kecses	
Maris		Szekfü		Lenkó	
Pille		Tuba		Lina	
17. Cidrus	4	Velence		Lujza	
18-23. Galamb	3	Vica		Melki	
Gyémánt		Zsemle		Mici	
Gyopár		Zsófi		Milcsi	
Ila		44-76. Babi	1	Piros	
Jeles		Bábi		Pontos	
Plumi		Bátor		Száli	

Amint látjuk, a nevek túlnyomó többsége magyar, csupán a 7-8. helyen álló Plimi és a 18-23. helyen álló Plumi tekinthető a gyakoribb nevek közül németnek. A ritkábbak közül ilyen a Kesi, Melki, Milcsi, továbbá a németek által inkább kedvelt női keresztnevекből alakított Hilda, Lencsi, Lujza, Mancsi, Kati, Zsófi (bár az utóbbiak valószínűleg magyar alakulatok). A színekre utaló nevek a tájfajta jellegzetes vöröstarka, pirostarka, ritkábban zsömletarka színével kapcsolatosak. A korszak külkereskedelme erősen az olasz exportra épült, s olasz sajt-mesterek is dolgoztak a környéken. Erre utal a Velence és Verona név.

Földolgoztam még a Bonyháddal szomszédos Majos község 1932. és 1943. közötti törzskönyvezési adatait is. Itt 150 tehénnek 42 különböző neve volt, a nevek megterhelése tehát 3,57. A névgyakorisági sorrend a következő.

1. Cifra	23	13-16. Böske	3	25-42. Cila	1	Piroska
2. Lencsi	19	Lenke		Csinos		Regina
3. Plimi	12	Mari		Dóra		Rézi
4-5. Kesi	8	Tulipán		Ilona		Rozi
Vilma		17-24. Árva	2	Ilonka		Rozsika
6. Piros	6	Cidrus		Klári		Zsemlye
7-10. Maris	5	Dáma		Lina		
Rózsa		Fáni		Lujza		
Vica		Julcsi		Mancsi		
Viola		Liszka		Mici		
11-12. Julcsa	4	Roza		Milcsi		
Szegfü		Tuli		Muki		

Ebben a névanyagban a 3. helyen kifejezetten német név áll, s ugyancsak több német jellegű keresztnévet találunk a tehenek nevei között: Lencsi, Fáni, Lina, Liszka, Lujza, Mancsi, Mici, Rézi stb.

Befejezésül egy még teljesebb névanyagot szeretnék közölni. Az 1944/45-ös esztendőről önálló tenyésztési napló maradt ránk, s noha nem tartalmazza a Völgység valamennyi faluját, 481 tehén neve van benne összesen 142 változatban. Az egy névre jutó megnevezés itt 3,39, tehát a legváltozatosabb a névanyag. A gyakorisági lista a következő.

1. Cifra	57	11. Maris	10	21-28. Cidrus	4	Fáni
2. Szegfü	35	12-13. Tulipán	8	Gyopár		Fehér
3. Plimi	34	Viola		Juci		Hegyes
4. Vilma	27	14. Julcsa	7	Lenke		Muki
5. Lencsi	22	15-18. Dáma	6	Liszka		Piroska
6. Böske	21	Kesi		Marcsa		Rózsi
7. Rózsa	17	Lina		Mici	37-58. Boris	2
8-9. Mancsi	13	Tuli		Vica		Citrom
Piros		19-20. Füge	5	29-36. Baba	3	Dajka
10. Narancs	11	Rodi		Borcsa		Gyöngyös

Ibolya	Boca	Gyöpár (!)	Pirók
Ilka	Bolygi	Hajnal	Puli
Irma	Borcsa	Hilda	Regina
Janka	Bözsi	Ill	Ribanc
Juli	Cili	Jankó	Ribi
Jutka	Cirmos	Jámbor	Rizsa
Kati	Czina	Jegyés	Rozi
Krédi	Csecse	Jelmez	Sarolta
Lujza	Csinos	Jenke	Sári
Panni	Dada	Keesi (!)	Seki
Paula	Dali	Kesi	Selymes
Páva	Dalja	Klári	Szellő
Pipacs	Deliva	Magda	Szinész
Rézi	Dina	Malvin	Szőke
Roza	Ella	Marcoli	Táncos
Ruca	Eszti	Marica	Teréz
Tuba	Etel	Mengecske	Tini
Zsófi	Fakó	Médi	Treszka
59-142. Arany 1	Fauszt	Mici	Váli
Árva	Fácán	Milcsi	Verona
Babi	Fátyol	Mili	Virág
Babos	Fecske	Módi	Zsömle
Bábi	Freile	Muci	Zsömlye
Bábos	Finom	Otti	Zsuzsi
Bibi	Fitos	Örvös	
Bibor	Gyémánt	Pille	

E listának több mint háromnegyede kifejezetten magyar név, s a mai magyar állatnévanyagban is megtalálható. A rangsor 1. és 2. neve a tájfajta vörös és fehér színfoltjaira utal (Cifra, Szegfi). A színeknek különleges jelentősége volt az úgynevezett „színformalizmus” tenyésztési irányzat időszakában. Az agrárválság piaci túlkínálata idején a küllemi jegyekhez való szigorú ragaszkodással próbálták monopolizálni a tenyésztéskibocsátást, hogy a jó minőség hírnevét csakis az e vidékről származó állományhoz kössék. (Vö.: SOLYMÁR i. m.) Ugyancsak a színre utal a 3. helyen álló német név is: Plimi, Plumi = die Blümchen 'virágocska'. Néhány további német község magyar jelentését talán nem árt még megadni. Kesi, Keesi = der Kesz 'túró'; Krédi = Grätchen 'Margit', de a törpetyúk neve is „krédli”; Freile = das Fräulein 'kisasszony'; Fauszt = die Fauszt 'ököl', gyakori aparthanti családnév is; Mengecske = ?die Menge 'tömeg'; Médi = Mädchen 'leányka'; Seki = das Scheckig 'tarka', általában kutyanév is, 1939. és 1944. között a magyarérzelmű svábok egyik gúnyneve volt; Melki = Melken 'fejni' ebből: 'fejő'; Mili, Milcsi = die Milch 'tej'. A tehénnevek között igen sok a női név, s közülük néhány fogalommal vált. Az 1920-as években a Zomba melletti Paracicsompusztán fölött hétezer literes Dáma, az 1950-es években pedig a hatezer literes bonyhádi Tercsi, „akihez” Földeák János ódát is írt.

SOLYMÁR IMRE